

Kurcz Ádám István

Gion Nándor történelmi regényeiről*

*„mi nem jövevények vagyunk,
mi ott őshonosok vagyunk,
akik otthon vagyunk,
és otthon akarunk lenni.
Ezt próbáltam valamiképpen
szuggerálni”¹*

2016. február 1-jén 75 éve, hogy Gion Nándor, délvidéki magyar író, szerkesztő, színházigazgató megszületett Szenttamáson. A többnemzetiségű településről származó, oda írásaiban is vissza-visszatérő író életművében gyakran az ott élő népek, különösen a magyarság húsba vágó, egzisztenciális kérdéseit feszegeti. Műveinek horizontja nemcsak Szenttamás környékéig terjed. Felöleli a Délvidék (Vajdaság) több magyarlakta vidékét, majd pedig többek között Belgrád, a dalmát tengerpart, valamint kitekintések erejéig a hegyes balkáni vidékek is írásai helyszíneivé válnak. Gion Magyarországra települése után az anyaország is írói látókörébe kerül. Pályája utolsó évtizedében Budapest forgalmas utcái ugyanolyan természetes színhelyei lesznek műveinek, mint amilyenek a bácskai soknemzetiségű falvak voltak, ám ekkor sem vész el a délvidéki magyar látószög. Az író művei Pesten is vajdaságiak maradnak mind az otthonról hozott tematika, mind a szereplők ábrázolása (és részben személye), mind pedig a sajátosan vajdasági: a különlegeset, a különcöt, a szélsőségeset észrevevő látásmód tekintetében. Az az írói módszer, amelyet Gion elemzői „dúsított realizmusnak” neveznek, s amelynek mások „tündéri” avagy „mágikus” oldalát emelik ki, részben talán szintén a vajdasági közegnek köszönheti létrejöttét, illetve az író írásművészetében való kifejlődését.

Gion minden művében vajdasági író, látásmódját és műveinek tematikáját nagyban befolyásolja az az alaphelyzet, hogy a regények és az elbeszélések (ahogy egykor írójuk magánéletének történései is) páratlanul sokszínű nemzetiségi környezetben játszódnak. Talán mondani sem kell, hogy még a 20. század – a térséget különösen is érintő – nagy népmozgásai, illetve etnikai tisztogatásai után is hány nép tekintheti otthonának mind a mai napig a Délvidéket. A homogén etnikai környezetben élő olvasó számára különösen érdekes lehet, hogy Gion műveiben – ahogy sok szempontból nyilván a valóságban

* Hetvenöt éves lenne a jeles író. A fiatal kutató monográfiájának részletközlésével emlékezünk most rá. A teljes könyv kiadására a Napkút Kiadó készül.

¹ Gion Nándor, „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.” Bemutató előadás (2000), Forrás, 2002/12, 3–15.

is – milyen természetességgel él egymás mellett tucatnyi nép, jóllehet ez az együttélés egyáltalán nem mentes drámai, sokszor akár véres kimenetelű konfliktusoktól. Ám Gion némely művében csak akkor vagy csak annak kapcsán derül ki valakiről, hogy milyen nemzetiségű (vagy egyéb identitású), amikor ezzel kapcsolatos konfliktusba keveredik. A szereplőknek olykor azért kell valamiként meghatározniuk magukat, hogy valamely konfliktust elkerüljenek, de az ellenkezőjével is találkozunk: tudniillik az önmeghatározás által alakul ki összeütkezés a szereplők között, vagy esetleg szándékosan szít vele valaki konfliktust.

A nemzetiségi együttélés, illetve a földrajzi vagy a társadalmi mobilitás számos határterületet is eredményez a Gion-művek szereplőinek önazonosságával kapcsolatban. A regényeket és novellákat olvasva sok esetben lehetünk tanúi, hogy miként jönnek létre kevert identitású személyek, családok, nagyobb közösségek. Van, hogy a művek szereplői megtagadják korábbi identitásukat nemzetiségi vagy politikai konfrontáció elkerülése okán, vagy épp ellenkezőleg: visszatérnek régi (már-már elfeledett) önazonosságukhoz; sokszor irracionális vagy annak tűnő módon akár olyan helyzetekben is, amikor ez életveszélyes is lehet a számukra.

Gion prózájának a Monarchia idején élt szereplői főként interperszonális kapcsolataikban találkoznak az önmeghatározás vagy az identitásváltás kényszerének problémáival. Ám a második világháborúval – ahogy az életben, úgy a regényekben is – már az államhatalmak is egyre jobban beleszólnak a szereplők életének ezen érzékeny kérdéseibe. A valahová tartozás, illetve ennek vállalása vagy megtagadása, esetleg megváltoztatása mint probléma számos ábrázolt helyzetben etikai kérdésként is megjelenik a művekben. Tudva, hogy identitás és erkölcs, illetve a valahová tartozás és az emberi tartás kérdésköre szorosan összefügg. Hiszen az az ember, aki nem biztos a saját gyökereiben, a saját közösségéhez való viszonyában, az ahhoz való tartozásában, nem érzi azt maga mögött támogató háttérrel, áldozatokra is nehezebben lesz képes érte.

Giont olvasva meglepő, hogy egy olyan, súlyos politikai konfliktusoktól gyakran tépázott környezetben, mint a Délvidék, az uralkodó nemzetiségét, politikai rendszerét, ideológiáját, illetve kisebbségpolitikáját (értsd: asszimiláló stratégiáját) egy nemzedék alatt akár többször is változtató államhatalom, illetve az általa diktált kényszer vagy az általa nyújtott gazdasági előny csak ritkán eredményezi valamely szereplő nemzetiségi vagy egyéb identitáselemének (legtöbbször egyébként csak látszólagos!) feladását. Sokkal gyakoribb a hétköznapi praktikus okán bekövetkező identitásváltás a regényhősöknél: más nemzetiségűvel köt házasságot; többen beszélnek körülötte a másik nyelvet; csak olyan iskolába tudja írni a gyerekeit, amelyben a másik nyelven oktatnak; más településre költözik, ahol más az uralkodó nyelv, vallás stb.

Minthogy Gion Nándor írói névadása több regényben sajátos, sok névről, megnevezésről első látásra, tehát a szöveggörnyezet ismerete nélkül azt sem tudjuk megmondani, hogy férfi vagy női szereplőt takar-e. Hát még azt mennyire nem tudja megállapítani a nem eléggé éles szemű olvasó, hogy milyen nemzetiségű az adott figura! A látszólagos elleplező szándék ellenére sokszor „mégis” kiderül, ki hová tartozik. Nyilván nem véletlenül, hiszen a névhasználatnál sorok közötti utalások is lehetnek kódolva. Gion élete első felében

ugyanis kisebbségi író volt, ráadásul fontos kisebbségi közéleti szereplő is, aki aktívan foglalkozott azokkal az ügyekkel, amelyek közössége megmaradását szolgálták, de körülményei nem tették lehetővé, hogy nyíltan fogalmazzon. Magyarországra települése után viszont írásaiban explicite fejtette ki a kisebbségi sorssal: múlttal, jelennel, elfogyással, megmaradással stb. kapcsolatos nézeteit. Egészen őszintén taglalta a témát: például saját magával kapcsolatban is számot vetett a zsákutcásnak bizonyuló kisebbségi stratégiákkal.

Tágabb kontextusba helyezve Gion Nándor életművét, a történet 1918-ban kezdődött, amikor Magyarország Délvidéke a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fennhatósága alá került. Ekkor a Dél-Alföld még alig (sem) rendelkezett a magyar irodalmon belül saját, regionális irodalmi hagyományokkal.² Bár a huszita mozgalomhoz kapcsolódóan a középkori magyar királyság leggazdagabb vidékének számító Szerémséghez köthetően készült el az első magyar nyelvű bibliafordítás, ennek szinte emlékéit is elmosta a törökidőszak, meg az azzal járó népmozgások sora. Tény, hogy Kosztolányi Dezső vagy Herczeg Ferenc ezen a tájon született, de ők – ahogy a kevésbé jelentős írók, például a szintén innen származó Papp Dániel is – középiskolai tanulmányaik végeztével csak rokonlátogatóba mentek haza Szabadkára vagy Versecre, amíg tehették. Trianon után aztán azok az irodalmunk harmadvonalába tartozó tollforgatók, újságírók, irodalmilag képzetesebb értelmiségiek, tanárok is tömegesen kényszerültek elhagyni ezt a vidéket, akikről várni lehetett volna, hogy megteremtsék vagy továbbvigyék – ha lettek volna – a magyar irodalom itteni hagyományait. (A nagyok közül egyedül Csáth Géza volt az, aki az impériumváltáskor is a Délvidéken dolgozott, egyébként orvosként. Ő éppen ezekben a zavaros időkben végzett magával, minthogy élete utolsó évtizedében már beszámíthatatlanul morfinista volt.) Történetesen egy másik orvos, a kevésbé tehetséges, de nagyon lelkes Szenteleky Kornél vette magára a nemes feladatot, hogy a helyi magyar irodalom ösztönzője, megszervezője és programadója legyen. Az ő iránymutatása alapján az éppen akkor születő – és Szenteleky szerint is előzmények nélküli – délvidéki magyar irodalomnak a „helyi színek” megírására, a táj és az abból fakadó speciális helyi jellegzetességek ábrázolására kellett törekednie, hogy megtalálja a saját hangját, és hogy a saját színeivel járuljon hozzá a magyar és a világirodalomhoz.³ Szenteleky nemzedéke a couleur locale irányzat jegyében igyekezett tehát „megalapítani” a délvidéki magyar irodalmat, hagyományokat próbált teremteni ezen a vidéken. A második világháború alatt, amikor Bácska újra Magyarországhoz tartozott, Szenteleky hagyományát a Kalangya folyóirat vitte tovább, ugyanakkor a délvidéki irodalomnak – ahogy az összmagyar irodalomnak is – megint Budapest lett a központja. Csak a háború után felnövekvő újabb, délvidéki helyett immár vajdasági gene-

² Jóllehet, a jugoszláv időszakban komoly próbálkozások történtek az önálló, 1918 előtti előzményekkel rendelkező vajdasági magyar irodalom megkonstruálására, l. Bori Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Újvidék, Forum, 1975; de mintha még napjainkban is lennének kísérletek ennek az anakronisztikus nézetnek a továbbéltetésére, l. pl. Ispánovics Csapó Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténetének kutatása a régió magyar könyvkiadása tekintetében*, Tanulmányok, 2009, 38–48.

³ Szenteleky Kornél, *Ákácok alatt*, idézi: Hózsza Éva, *A novella Vajdaságban*, Újvidék, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2009, 175–179.

ráció próbálta felvenni Szenteleky, illetve a helyi irodalmi hagyomány vékonyka fonalát. Az új vajdasági írónemzedék legtehetségesebb tagjai viszont az avantgárd mozgalom áramába kerülve, részben a jugoszláv kommunista vezetéstől közvetített őszintétlen ideológia, a „testvériség-egység” jegyében hamarosan lázadni kezdtek a helyi magyar irodalom beszűkültnak és parlagiasnak tartott regionalizmusa ellen. Regényeikben és elbeszéléseikben elutasították azt, hogy nekik feladatuk lenne a korábbi, szerintük szűk látókörű szemléletmód vállalása, az általuk „templomtorony-perspektívának” nevezett szemszögből való írás, illetve a szürke mindennapok ábrázolásának kényszere. Ezért a bácskai falu helyett egzotikus tájak, például Jugoszlávia távoli vidékei vagy az Adria melléke lett több ekkor született műalkotás színtere.

Gion Nándor is ehhez a generációhoz tartozott, de írói szárnypróbálgatásai után nem követte társait ebben a szemléletben és alkotói hozzáállásban. Bár ő is az Új Symposion folyóirat körül szerveződő avantgárd mozgalom tagjaként indult, kezdeti formabontó, kísérletező próbálkozásai után az igazán jelentős műveiben tulajdonképpen szembefordult kortársai szemléletével. Úgy is mondhatjuk, hogy életművében Gion teremtett szintézist újító kortársai extravagáns felfogása és a korábbi hagyományos írói hozzáállásból fakadó feladatvállalás között. Helyesen ismerte fel, hogy a helyi magyar olvasóközönségnek nagyobb szüksége van a helyi színekkel való találkozásra, mint valaha; arra, hogy a saját „benszüllött” irodalma által létrehozott művekben önmagára ismerhessen. Ahogy ő maga összegezte: „Szépírói ténykedésemet igen magasröptű témák körül kezdtem. (...) novellákat írtam például a római légiókról, illetve legionáriusokról meg Ahasvérusról, a bolygó zsidóról (...) a szerkesztők időnként megdicsérték a találó témaválasztást és a modern hangvételt, további írásra buzdítottak, én viszont (...) aránylag gyorsan rájöttem, hogy engem tulajdonképpen nem is érdekelnek túlzottan a római legionáriusok. A vértjeik szépen csillogtak ugyan, rájuk lehetett mázolni mindenféle jelképet és homályos utalást, az adott körülmények között azonban nem engedhettem meg azt a luxust, hogy a csillogó páncélzaton masszatozljak. Ha komolyan akarom művelni az íráságot, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nem csak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek.”⁴ Azért is, mert a délvidéki magyar közösség sok szempontból komoly támadásoknak volt kitéve ekkoriban, amelyek miatt a gyökértelessé válás fenyegette. Kulturális identitása, történelmi tudata veszélybe került, ezért a művekből nyert önismeretre a hétköznapi túlélésének praktikus okán, morális tartásának megőrzése végett is szüksége volt.

A történelemnek a 20. században ebben a térségben tapasztalt szélsőségei, emberésszel feldolgozhatatlan hullámzásai, a határváltozások nyomán bekövetkező politikai átrendeződések, illetve az ezeket követő erőszakos események ugyanis a helyieknek nem hagytak arra időt, és utána nem adtak arra lehetőséget, hogy feldolgozzák, vagy ami ezzel szorososan összefügg: kibeszélik a történeteket. Sőt, a viharos események és megrázkódtatások után a 20. század második felében, tehát Gion Nándor életének nagyobb részében legfeljebb

⁴ Füzi László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” Gion Nándorral beszélget Füzi László (1998), in: Gion Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 265–266.

szűk családi körben lehetett beszélni a történekről: „A térségben történeket elhomályosító/letakaró irányított mellébeszélés és hallgatás miatt értelemszerűen egészen a század kilencvenes éveig (...) nem történhetett meg a múlt adott korszakának tudományos igényű történeti kutatása, ezért értelmezését és interpretációját olyan folklóremlékezeti formák reprezentálták, mint amilyen a közösségi/családi legendárium.”⁵ Azaz a történelem kárvallottjainak a legcélszerűbb volt közömbösen vállat rándítaniuk, felejteniük, majd pedig feloldódniuk egy jellegtelen vajdasági vagy egy politikailag még korrektebb jugoszláv identitásban. Beszédes adat a vajdasági magyarságnak az 1960-as években kezdődő, majd drámai mértékben felfutó kivándorlási statisztikája; meg az is, hogy miután a korabeli népszámlálás nemzetiségi rovatában megjelent a „jugoszláv” nemzetiség választásának lehetősége, a magyarok létszamarányukhoz képest sokkal többen sorolták magukat ebbe, mint a többi, a Vajdaságban élő nép.⁶ Szüksége volt tehát a vajdasági magyarságnak sorsproblémáiról szóló irodalomra, s múltjának hiteles megismerése által nyert helyes önismeretre. Hogy szellemi gyökérzete lehessen, és megmaradhasson annak, ami. Mert ahogy a múlt legproblémásabb fejezeteiről, úgy a jelen valóságának a közönséget érintő legfájóbb dolgairól sem lehetett őszintén szólni és igazat hallani.

A Délvidék tájai a Gion-regények színtereit, míg a helyi történelem (beleértve a mikrotörténelmet is) a regények cselekményének háttérét, titkos mozgatórugóit jelentik. Gion történelmi regényeiben a közélet sem nem díszlet, sem nem főtéma, hanem élő valóság, gyakran húsba vágó kényszerűségek sorozata. Éppen annyira, amennyire a nagypolitika egy helyi szántóvető életébe beleszólhatott, mert bizony bele is szólt. Hol annyira, hogy fiainak Amerikába kellett menniük szerencsét próbálni, mert a világválság a kis falut is elérte, hol pedig félelemmel, szorongással teli várakozás az új hatalom képviselőinek várásakor egy-egy impériumváltás alkalmával. Üdvözölhette az újonnan betelepítetteket, barátságot köthetett velük, de már búcsúztathatta is őket, amikor azoknak tovább kellett menekülniük az ismeretlenbe. Volt, hogy üldözötteket bűjtatott, majd pedig maga is – akár évekre – veszélyeztetetté vált a saját portáján. Gion történelmi regényeinek mindennapi hőse a szülőföldjén próbálja meg túlélni az életet: elrejtőzik, embert csempész a határon, kémkedik, helyezkedik, kiegészik, olykor szembeszegül a sorssal. Megpróbálja, de nem mindig sikerül.

Gion nem a romantikus történelmi múltba helyezte történelmi regényeit, hanem a közelmúltba, a félmúltba, így ezek mindenféle romantikus megszőpítés vagy nemzeti elfogultság nélkül szólnak a kisemberekről, a hétköznapiak hőseiről. „Az én” apámról, „a te” nagyapadról. Olyanokról és azokról, akikről az író – rossz alvó lévén – kisgyermekkorában éjszakákon át hallgathatott igaz történeket mesefa nagyanyjától és nótafa nagyapjától. Ők meséltek neki a dédszüleiről, a nagyszüleiről, a nagynénjeiről, a nagybátyjairól és a saját szüleiről is. Az utcájabeliekről és a nem túl távol lakókról. Azokról az idősekről, akik körülötte éltek, és azokról, akiket a történelem forgószele messzire sodort: akit

⁵ Bence Erika, *A történelem szociokulturális vetülete: Gion Nándor, Ez a nap a miénk*, in: *Uő., Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar regény a XX. Század utolsó évtizedében*, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 2009, 61.

⁶ Vö. Juhász József, *A kisebbségek Tito föderációjában*, *História*, 2010/I–II., 53.

az üldöztetés a háború alatt, a kitelepítés a háború után, meg akit békeidőben az anyagi jólét reményében a nyugati emigráció vitt el Szenttamásról.

Gion fő művével, a *Latroknak is játszott* tetralógiával eposzi alaposágú, a teljes délvidéki világméretű regényt írt saját felnövő közössége számára a meghatározó nagy közös történetek fordulatainak hű tolmácsolásával. Mindannyiuk sorsát megírta, s így fölrajzolta azt a nagy délvidéki tablót, amelyen minden délvidéki (vagy aki inkább annak tartja magát: vajdasági) fölfedezheti a saját gyökereit; tekintet nélkül nyelvi, nemzetiségi, vallási vagy társadalmi kötődésére. Gionnak olyan jól sikerült a helyi színek festése mind témában, mind jellemábrázolásban, mind pedig történetbonyolításban, hogy szülőföldjén jártamkor, személyes emlékek hallgatásakor gyakran talákoztam olyan esetekkel, amelyeket akár Gion is írhatott, „költhetett” volna. Vajon a címzettekhez, azokhoz, akikhez és akikről szólnak Gion regényei: azokhoz eljutott-e? Alakította-e az író szándékának megfelelően történelmi tudatukat? Hozzájárult-e helyesebb önismeretükhöz? Erősítette-e az összetartozás érzését? Gionnak a művei hatásával kapcsolatos székszerzésére is utalhat, ahogy egyik jelképes szerepű hősének az olvasók általi fogadtatásáról vallott: „Nem volt igazán életrevaló fiú, hiszen többségi anyanyelvüként az ipariskola magyar nyelvű tagozatára iratkozott, holott már akkor érezni lehetett, hogy a hatalom a testvériség és egyenlőség harsogása közben igyekszik a kisebbségeket iskoláikkal együtt bedarálni a többségbe, amiről természetesen nem lehetett nyíltan beszélni és írni, de én az eltévelyedett fiút következetesen Szegény Kis Rahmánovicsnak neveztem, és naivan arra számítottam, hogy zseni irományomból az olvasók megértik a többszörösen áttételes, bár helyenként kusza célzásokat, és méltányolják fiatalos bátorságomat. Bevallom őszintén, nemigen értékelték merész riogatásaimat, annál többen igen mókásnak ítélték meg az elnevezést.”⁷ Ugyanakkor akármilyen is volt Gion kortárs olvasói recepciója a Délvidéken, a regényeket olvasva minden ember, éljen bármely pontján a világnak, ráébredhet a valahová tartozás és az ezzel összefüggő kérdések fontosságára, egyetemes emberi voltára.

Az egykori Jugoszláviában a már említett „testvériség-egység” jelszó harsogása mellett a nemzetiségi problémák valójában elhallgatásra ítéltettek. Maga Gion a lehetőség szabta keretek között (azaz nagyon visszafogottan) így beszélt erről már a rendszerváltás előtt: „Lehet, hogy az öncenzúrát mi itt Közép-Európában, a szocializmusban egy kissé eltúloztuk, ezt nem vitatom, valahogy belénk ivódott. Azt hiszem, könnyen belátható, hogy egy soknemzetiségű területen, ahol én élek, ez talán hatványozottan érvényesül. Sokszor indokoltan, mert tényleg vigyázni kell, hogy az ember mit mond, hogy ne sértsen igaztalanul senkit. És mégis úgy írjon, hogy a lelkiismerete tiszta legyen, hogy amit leírt, azért vállalni tudja a felelősséget. Ezek pedig erős béklyók, főként ha az ember tolla megszabad. A lelkiismereti szabályokhoz mégis tartanunk kell magunkat.”⁸ A délszláv állam nemzetiségi kirakatpolitikája valójában a velejéig álságos volt, „végtelenül ügyesen, perfid módon segítette az elnemzetietlenedést. Nagy szabadságot biztosított, s ezzel elterelte a figyelmet a nemzeti tudatról, azo-

⁷ Gion Nándor, *Műfogsor az égből* (1998), Bp., Noran Libro, 2011, 544–545.

⁸ Tripolszky László, *Kisebbség, többség, emberség. Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* (1988, in: Gion Nándor, *Véres... , i. m.*, 230.

nosságról, hovatartozásról.”⁹ Erre utal például az is, hogy bár az országos és a tartományi politikában, például a közgyűlésekben és a képviselőházakban létszámarányosan voltak jelen az egyes nemzetiségeket elvileg reprezentáló – természetesen kizárólag kommunista párti – politikusok,¹⁰ a nemzetiségek valós igényeiről, sérelmeiről, tehát valamiféle nemzetiségi érdekképviselőről, pláne érdekérvényesítésről szó sem lehetett.¹¹ Viszont voltak olyan csavaros eszű, közéleti pályán lévő vagy oda törekvő emberek, akik hajlandóak voltak józan kompromisszumot kötni a rendszerrel, és közösségük érdekében belépni a Jugoszláv Kommunista Szövetségbe. Gion – amennyire rekonstruálható – azok közé tartozott, akik nem az egyéni érvényesülés, önös haszonszerzés, hanem a közösség érdekében lettek párttagok, sőt ennek a magatartásnak a par excellence-át láthatjuk benne. Úgy tűnik, hogy a helyi magyarságért való cselekvés lehetőségeként, illetve egyetlen hathatós eszközeként, tudatosan arra használta párttagságát, hogy közössége hasznára lehessen.¹² A Gionok családjában és tágabb környezetükben ugyanis élénken élt a vörös csillagos tányérsapkások 1944/45-ös randalírozásának emléke, akiknek kis híján az író apja és nagyapja is áldozatukká vált. A ráadásul mélyen vallásos családban természetesen erős megütközést váltott ki, hogy „Nandi” a pártba lépett. Voltak (vannak) is falujabeliek, akik emiatt „ad acta” tették Giont, azaz sosem olvasták el, amit írt, mert eleve hiteltelennek tartották, amit egy párttag ír(hat). Az utóbbi vélekedéssel szembeállíthatjuk Gion egész művészi és közéleti tevékenységét. Már első regényében is keményen és bátran mutatott görbe tükröt a pártnak, ahol „összejön egy csomó ember, egyformán megmerevítik az arcizmaikat, és szavakat mondanak, aztán hazamennek, az arcizmaikat másként merevítik meg, és vacsora közben jóízűen röhögnek ugyanazokon a szavakon”.¹³ Vagy: „Szerették Hornyák tanár urat, csak őt szólították tanár úrnak, a többi tanárt csak tanár elvtársnak.”¹⁴ Vagy: „Az igazgató megpróbált hangot változtatni. Szigorúan megfeddte Barast, hogy egy párttag nem beszélhet ilyen felelőtlenül. Baras erre azt mondta, hogy amennyiben a státútum is előírja, hogy a párttagoknak tilos gondolkodni, ő mindent visszavon, és egy óriási vörös zászlóval naponta végigsétál a fútcán.”¹⁵

Gion tehát közéleti és irodalmi munkásságát is közössége szolgálatába állította. Azért is művelte az irodalmat, mert úgy érezte, hogy a sorok között képes olyan sorskérdésekről írni, amelyek húsba vágóak, de amelyeket máshogy nem lehetett megfogalmazni. Ehhez persze pályája elejétől az igazmondás

⁹ Gerold László, *Gion Nándor*, Pozsony, Kalligram, 2009, 17.

¹⁰ Zsoldos Ferenc, „Testvériség és egység” – mítosz vagy valóság?, in: A. Sajti Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán a XX. században*, Szeged, JATE Press, 2011, 92.

¹¹ Vö. *A magyarság politikai képviselete Szerbiában*, in: *Nemzetpolitikai alapismeretek*, szerk. Kántor Zoltán, Bp., Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó Zrt., 2013, 94.

¹² Árpás Károly, *A tények szentsége. Gion Nándor és a közélet*, Szeged, 2012/2.; Árpás Károly, *Gion Nándor és a közélet*, Várad, 2012/2.

¹³ Gion Nándor, *Kétéltűek a barlangban* (1968), in: Uő., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 94–95.

¹⁴ Uő., 69.

¹⁵ Uő., 82.

kereteit kellett feszegetnie. Gion maga így nyilatkozott erről: „Az olvasóim felé, főleg az ottani olvasók felé azt akartam szuggerálni, hogy (...) a világpolitika ugyan lenyírta a magyarságnak azt a szeletét és határon túlra vetette, de mi nem jövevények vagyunk, mi ott őshonosok vagyunk, akik otthon vagyunk és otthon akarunk lenni.”¹⁶ Ennek érdekében Gion – a közös történetek elmesélése közben – szinte regisztránszerűen igyekezett minél több helyi magyar nevet beleírni műveibe, különösen a *Latroknak is játszott* tetralógiába. Hogy a helyiek közül minél többen sajátjuknak érezzék a helyi magyar múltat.¹⁷ (Ha az ember a szenttamási ragadványneveket,¹⁸ a tanyagazdák névsorát¹⁹ vagy a temetőben járva a sírfeliratokat olvassa, minden név mögött regényszereplőt sejt, és sokszor igaza is van, mert Gion tetralógiájában a legtöbb helyi család legalább egy-két szereplő erejéig meg van örökítve.) Más mozzanatok is erősen Szenttamáshoz, a gioni világ közepéhez kötik az életművet. Egészen direktén így fogalmazza meg ezt egy Budapestre szakadt regényhős: „Rájöttem, hogy minden város Szenttamás. Még akkor is, ha sokkal nagyobb.”²⁰ Gallai István pedig még a képzelet világában sem tud elszakadni szülőhelyétől, illetve annak momentumaitól. Egy, a fiának mondott mesében ezt mondja: „A templomnak csak egy, legfeljebb két tornya van”²¹ – mint a helyi katolikus, illetve a görögkeleti templomnak (vö. „templomtorony-perspektíva”!). Szintén a szülőföldhöz köti a műveket, hogy több műben is Tamásnak vagy Tomnak hívják az olvasó elől bujkáló elbeszélő-főszereplőt, akikről azt érezzük, hogy Gion részben saját magából formálta meg őket.

Gion olyan nemzetiségi családtörténetet írt, amelyben szorososan csak a saját családjá, a saját települése sorsát írta meg, de mint cseppben a tenger, benne van a tipikus délvidéki magyar és német sors is. Így a legtöbb helybeli olvasó a saját családjá történetére is ráismerhet(ett) Gionéban, s azon keresztül faluja vagy tágabb környezete jellemző vonásait is fölfedezhette – annak történelmi távlataival együtt. Gion a külső lehetőségek szabta végső határig őszinte maradt témáinak kiválasztásában és megfogalmazásában. Ha látszólag el is fogadta a kereteket, amelyeket kora szabott, folyton feszegette őket, mert igyekezett azokat kitágítani. Ezt is várták tőle kortársai: „biztattak többen: írjam meg ezt is [tudniillik a leginkább elhallgatott, legkényesebb témát, az 1944-es vérengzéseket – K. Á. megj.], mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. (...) Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania.

¹⁶ Gion Nándor, „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”, i. m.

¹⁷ Vö. Árpás Károly, *A Gion-művekben szereplő személyek listája*, in: Uő. (szerk.), *Az építő teremtő ember*, Szeged, Bába Kiadó, 2008, 235–295. A lista „1420 azonosított szereplőt” sorol fel, de vannak, akik kimaradtak.

¹⁸ Fodor Andrea – Kiss Ágnes, *Szenttamási ragadványnevek*, in: *De historia urbis nostrae II.*, szerk. Horváth Futó Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 36–45.

¹⁹ Vö. Horvát Kancsár Ilona, *A szenttamási tanyavilág, tanyarendszer*, in: *De historia urbis nostrae I.*, szerk. Horváth Futó Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011, 149.

²⁰ Gion Nándor, *Aranyat talált* (2002), in: Uő., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 811.

²¹ Gion Nándor, *Rózsaméz* (1976), in: Uő., *Latroknak...*, i. m. 269.

Úgy, hogy hiteles legyen, és súlya legyen.”²² Ugyanerről máshol ezt nyilatkozta: „Halogattam, holott a politikusok is, és nemcsak íróbarátaim mondogatták, de már nyíltan, hogy nézd, most már kitapasztaltuk, hogy neked minden könyveddel baj volt, minden alkalommal megúszad a támadásokat, tehát te elég sunyi vagy, hogy ezt is meg tudod valahogy úgy írni, hogy közölni fogjuk, és ezt is valamiképpen majd megúszod. No, végül is nem írtam meg, hanem amikor elköltöztem (...) ide Magyarországra, akkor írtam meg.”²³ Tudniillik az 1944-es eseményeket történelmi regény formájában.

Viszont Gion *Latroknak is játszott* című tetralógiájának első két regényében (*Virágos Katona*, *Rózsaméz*) is szó van már a helyi magyarság problémáiról, csak éppen parabolikusan, például német köntösbe bújtatva.²⁴ A rejtjelezés olyan jól sikerült, hogy míg az íróknak korábban gyakran volt gondja a cenzúrával, a *Virágos Katona*ért megkapta a Híd-díjat, a *Rózsamézzel* együtt a kettőért pedig a legrangosabb vajdasági kitüntetést, az Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapított úgynevezett Októberi díjat is. A mű cselekménye az 1941-es dátummal – az író többszöri ígérete ellenére, hogy hamarosan folytatni fogja az írást – mégis hosszú időre megszakadt, az 1976-os megjelenés után egészen 1997-ig kellett várni a folytatásra, a második világháború időszakát feldolgozó regényre. Ebben ugyanis olyan témákat kellett (volna) érintenie, amelyek a rendszerváltás előtt nyíltan nem voltak megírhatók a latensen nacionalista diktatúrában. A tetralógia írásának húszéves szünetét két „ifjúsági” regény hidalja át tematikailag: *A kárókatona még nem jöttek vissza*, és folytatása, *a Sortűz egy fekete bivalyért*. Ezek a legegényibb szimbólumrendszert alkalmazó magyar regények közül valók. Az első az 1941–1944 közötti délvidéki magyar uralom, illetve az utána következett megtorlás allegóriája, a második pedig a trianoni országvesztés, illetve az azóta kisebbségi sorsban töltött több mint hatvan év sajátos irodalmi reflexiója.²⁵ A „trükkösködő” műveket nemhogy kiadták, de elnyerték a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség által odaítélt Neven-díjat, több jugoszláviai nép nyelvére lefordították őket, és – mi csoda elégtétel! – még az író életében iskolai kötelező olvasmányok is lettek.

Az 1997-ben, már az író Magyarországra települése után megjelent *Ez a nap a miénk* című regény, és folytatása, *Aranyat talált*, a tetralógia befejező kötetei. Ezekben a művekben Gion már nyíltan írhatott az őt feszítő nemzetiségi és történelmi kérdésekről, nem véletlen tehát, hogy ezek pedig a legizgalmasabb magyar regények közé tartoznak. Az író régóta és intenzíven foglalkoztató problémakör tálalásakor nem politika- vagy nemzetiségtörténetet olvasunk ezekben sem. Gion ugyanis a nagy közös délvidéki történetet sok-sok (ön)íroniával mesélte tovább, ezzel korszerű maradt, és az elfogultságtól is megvédte magát.

²² Elek Tibor, „...csak nézett ránk, és hallgatózott...” (2002-es interjú Gion Nándorral), in: Gion Nándor, *Véres...*, i. m., 278.

²³ Gion Nándor, „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”, i. m.

²⁴ L. részletesebben: Kurcz Á. I., *A németek szerepe Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában*, Kortárs, 2015. március

²⁵ Vö. Kurcz Á. I., *Gion Nándor temetői*, Forrás, 2014. március, ill. Uő., *A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában*, Forrás, 2015. március